

ret spinkelt, og der undertiden bygges mere derpaa, end dette vel kan bære«, tyder det paa svigtende forstaaelse af grundideen i min bog. Det er jo netop, fordi materialet er saa spinkelt, at jeg maa gribe til mine konfrontationsmetoder, der sætter os i stand til at opnaa større og sikrere resultater, »end det vilde være muligt ved en simpel addition af analyser af de enkelte kildekomplekser hver for sig« (s. 422 = 483). I hvert enkelt tilfælde forsøger jeg at vurdere resultatets bærekraft, og selv om mine resultater og metoder langt fra er fuldkomne, staar det dog fast, at hvis man anerkender resultatet af min kritik af sundtoldsregnskaberne talopgivelse, staar der kun dette alternativ aabent: enten at opgive disse regnskaber som kilde eller ogsaa i princip at godkende mine synspunkter, dvs. lægge mine metoder og resultater til grund eller ogsaa erstatte dem med andre og bedre.

Dr. Astrid Friis's store indsats i udforskningen af sundtoldsregnskaberne vil altid blive staaende; hun var den første, der systematisk tog deres kildeværdi op til behandling. I 1934 fulgte jeg hendes linie, men det stod mig samtidigt klart, at den negative kritik maatte afløses af et positivt opbygningsarbejde. Jeg sluttede min afhandling med et konkret forslag om at fremlægge midlerne hertil (Hans. Geschichtsbl. 1934 s. 141 f.). Aaret efter gjorde jeg i et foredrag¹ status op saaledes: Nina Bangs karakteristik af regnskaberne som »et tro spejlbillede« af virkeligheden havde fortsat præget opfattelsen; »den stærke ros udsprang af erkendelsen af, at denne opfattelse var rigtig«, mens »den strenge kritik hidrørte fra, at man alene vurderede ud fra det krav, at denne opfattelse skulde være rigtig«. Jeg fremholdt det fejlagtige heri og skitserede et forskningsprogram; den her omtalte bog er et første forsøg paa at omsætte dette program til virkelighed.

At dømme efter anmeldelsen har dr. Astrid Friis ikke forstaaet den bærende ide i denne forskning, men er forblevet paa den negative kritiks stade.

Aksel E. Christensen.

Øresundstoldregnskaberne Kildeværdi. En Replik.

Dr. Aksel E. Christensen.

Jeg forstaar paa Deres replik, at vor opfattelse i mangt og meget er divergerende, og at De mener, at jeg i flere henseender

¹ Holdt 1935 under Hansischer Geschichtsvereins aarsmøde i Minden a. W., i ændret form gentaget i Historisk samfund 1937; jfr. *Conventus primus historicum Balticorum Rigae* 1937, Riga 1938 s. 395 f. og disputatsen s. 23 f.

ikke har forstaaet Dem. Jeg maa svare tilbage, at Deres replik viser, at De i hvert fald næppe har forstaaet mig bedre. Jeg skal i det følgende prøve at tydeliggøre min opfattelse paa nogle punkter.

Først maa jeg maaske have lov til at bemærke, at mine indledende betragtninger i deres reale indhold næppe var blevne stort anderledes, selv om jeg ikke havde gjort den i sandhed absurde fejl ved angivelsen af titlen paa Deres bog, og selv om jeg — hvad jeg overvejede — havde taget mit udgangspunkt i Deres redegørelse i forordet for Deres bogs genesis.

I sammenhæng med omtalen af Deres forord, skal jeg tillige gøre opmærksom paa, at De selv heri (S. 14) anfører, at Deres »treatment of . . . the literature in many respects must be regarded as cursory«, idet De har lagt hovedvægten paa analyseringen »of the main sources grouped in the list of sources as leading element«, medens ogsaa det øvrige kildestof er behandlet paa samme maade som litteraturen. Min bemærkning, at Deres kendskab til litteraturen, der behandler den økonomiske historie, ikke syntes at være omfattende, kan saaledes næppe anses for ganske uberettiget. Jeg skal her yderligere tilføje, at min bemærkning ikke saa meget sigtede til, om De citerede denne eller hin bog, men til at De ikke tilstrækkeligt har vejlet de resultater, De er naaet til gennem Deres kildestudier — at jeg paa flere omraader værdsetter disse højt, har jeg allerede givet udtryk for i min anmeldelse — med de resultater, andre forskere er naaet til om tilsvarende forhold andetsteds. — Dette gælder bl. a. Arups med hensyn til kommissionshandelen. — Selv om historien ikke gentager sig, og man naturligvis maa gaa frem med stor varsomhed, er det min opfattelse, at saadan sammenlignende prøvning er meget frugtbar for historisk forskning, og naturligvis i særlig grad, hvor det drejer sig om en foreteelse som international handel. Spørgsmaalet er jo nemlig, om de resultater med hensyn til hollandsk handels vilkaar og former, som De er naaet til, bl. a. gennem Deres studium af Adrichemarkivet, dækker hele den hollandske handel eller kun en del deraf. Hollandsk handel bliver — saaledes tror jeg, at jeg kan opsummere det indtryk, som læsningen af Deres bog har efterladt hos mig — i Deres skildring, dens store samlede volumen taget i betragtning, en samling husmandsbrug, der saa ved akkumulation faar den store virkning. Spørgsmaalet om de store handelshuses betydning og deres maade at føre handel paa — at De ogsaa mener, at saadanne har eksisteret fremgaar af enkelte passager i Deres bog — er efter Deres bogs fremkomst stadig i det store og hele ubesvaret. Det kan

være rigtigt, at viden herom maa stykkes sammen fra spredte kilder — notarialregistrene gennemgaaet med dette for øje kunde maaske dog give en Del oplysninger¹ — og disse bemærkninger skal ikke være en anke mod Dem, fordi De har ladet spørgsmaalet ligge, men blot en paapegen af min tvivl om, at De af Dem vundne resultater dækker hele den hollandske handel².

Mine bemærkninger om skipper- og skibshjemsted har De i særlig grad misforstaaet. Jeg vilde anse det for udelukket, at min bemærkning kunde opfattes som sigtende til mine egne korte bemærkninger i *Scandia*. Naturligvis sigtede jeg til Brakels og Brünners undersøgelser. Men efter Deres modbemærkninger forstaar jeg i hvert fald, at naar De skriver: »the question remained undecided«, skyldes det hensyn til Øresundstoldtabellernes udgivelse³.

De tager mig mine i meget kort form — det skal jeg indromme — fremsatte indvendinger mod, at undersøgelsen af Øresundstoldregnskaberne kildeværdi med hensyn til vareopgivelser for den ældre periode stort set kan betragtes som afsluttede med den af Dem foretagne sammenstilling af disse med nogle opgivelser i de adrichemske handelsbøger, højst ilde op og afviser dem. De nødsager mig derfor til nærmere at begrunde min opfattelse. Med mit citat fra »Paradise Lost«, »confusion worse confounded«, hvis mening De, trods fejlen med t for e i worse, dog har fattet,

¹ S. 179 n. 1 giver De saaledes selv et Eksempel herpaa.

² Deres anvendelse af Stockholmtoldregnskaberne til belysning af »part-freighting« synes mig saaledes at bidrage til en noget skæv opfattelse. Læser man dette afsnit med eftertanke, bliver man for øvrigt i ikke ringe grad »confounded«. Af deres 4. kapitel (*The Forms of Commerce and the Traders*) § 7 *Part-Freighting due to Distribution of Risk* (S. 171) fremgaar, at De ved Deres bearbejdelse af dette materiale mener at have kastet lys over i hvilken udstrækning den enkelte købmand til de forskellige tider fordelte sine varer paa forskellige skibe. Men Deres overfladiske behandling af Stockholmtoldregnskaberne rækker ikke længere end til at vise, hvor stort antallet af befragtere i det enkelte skib var. Ligeledes undlader De ganske i denne forbindelse at gøre opmærksom paa, hvorledes væksten i skibenes størrelse (et spørgsmaal, De i øvrigt har vist stor opmærksomhed) kan have influeret paa antallet af befragtere. Ogsaa en redegørelse for eventuel ændret sammensætning af varerne er i denne sammenhæng nødvendig. En ganske anderledes intensiv behandling af Stockholmtoldregnskaberne havde saaledes her været nødvendig.

³ Til Deres bemærkning om, at jeg i min afhandling fra 1925 »paa uheldig maade sammenblander skippers og skibs hjemsted«, skal jeg, til hvad jeg tidligere herom har fremsat (*Scandia* VIII, 136, n. 4), kun føje, at citatet, i anførselstegn, af en titel paa en af fru Bangs tabeller ikke nødvendigvis indebærer, at jeg sammenblander skibs- og skipperhjemsted, idet mine bemærkninger jo ikke tager sigte paa nederlandske forhold alene, men omfatter alle »lande og byer« (d. v. s. frie byer).

ønskede jeg naturligvis at understrege, at resultatet af Deres sammenstilling, efter min mening, ikke rækker videre end til at skabe en fuldstændig usikkerhedsfølelse overfor Øresundstoldregnskaberne i den tidsperiode, Deres undersøgelse dækker. Ved bedømmelsen af den rækkevidde, man kan give den, maa naturligvis ogsaa andre momenter end sammenligningsmaterialets fortræffelighed tages i betragtning. Saaledes dets omfang. Selv om man sætter, at det kun dækker tiden 1575—1600 og herunder kun de hollandske skibe, faar vi dog, vil jeg løseligt anslaa, kun en dækningsprocent paa omkring 1 pro mille. Hertil skal yderligere føjes, at Deres sammenligningsmateriale tilhører samme gruppe. Det er jo paa ingen maade udelukket, at disse Delfterskipper¹, med enkelte hæderlige undtagelser, har været særligt gode adeptter, naar det gjaldt svig ved opgivelserne ved tolden i Helsingør. Endelig maa tages i betragtning, at en af de 7 skipperes opgivelser², som indgaar i Deres opgørelse, og som er repræsenteret med 10 tur- og returrejser, og hvad kornet angaar med ca. en fjerdedel (regnet efter indførslerne i Adrichembøgerne), har opgivelser til Øresundstolderen, der ligger i underkanten, og derfor yder sit rundelige bidrag til det lave gennemsnit. De skriver da ogsaa selv (idet De nævner, at Delfterskippernes (svigagtige) deklamationer af tømmer i Sundet laa over gennemsnittet, derimod nævnes denne skipper ikke i sammenhængen), at »if there are any deviations from the normal, this in my estimation, if anything, means a minor overrepresentation by the most fraudulent shipmasters« (Dutch Trade, 358).

Da enhver, der maatte ønske det, kan studere de enkelte tal i Deres bog, hvor De i et tillæg fuldstændigt har gengivet alle sammenstillingerne, suppleret med yderligere oplysninger i Øresundstoldregnskaberne om enkelte af skipperne, idet De bruger skibenes lasteævine som maalestok for paalideligheden i opgivelserne, skal jeg ikke her gaa yderligere i enkeltheder. Derimod nødsages jeg, grundet paa Deres afvisning af det vidnesbyrd, Hulltoldregnskabet afgiver, til at gaa dokumentarisk frem og nedenfor gengive sammenstillingerne in extenso.

¹ Den eneste skipper, hvis hjemsted ikke var Delft eller Delfshaven, var »Lenert Pietersz. van Shiedam«, der dog, som De skriver S. 352 n. 1, ikke er medindbefattet i opgørelsen, fordi der ikke betaltes lastepenge af ladningen i hans skib.

² Foruden den i foregaaende note nævnte Lenert Pietersz.'s »cargo« er »Pieter Cornelisz.'s voyage, for which the account is without specification« ikke medindbefattet i opgørelsen (Dutch Trade, 352 n.).

1587

Oresundstoldregnskaber¹Hull toldregnskab²

21. april. »Jann Jacobßen« af Medemblik kom fra Danzig.

50 læster rug

11. maj. »Frederich Wuurst« af Kampen kom fra Danzig.

48 læster rug

11. maj. »Jacob Wurst« af Kampen kom fra Danzig.

45 læster rug³

18. maj. »Ariann Ariannßen« af Rotterdam kom fra Danzig.

40 læster rug³

27. maj. »Dyrickh Claußen« af Hoorn kom fra Danzig.

8. maj. »Le Fortune« af Medemblik, 120 ton, »Johannes Jacobsen« skibskaptajn, fra Danzig.

Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 2 [smaa] hundrede klapholt, 4 deler, 3 tdr. mel, 4 dusin kander, 18 smørdaaser, 4 sten hør »pro portagio«.

60 læster rug (2 befragtere)
6 cwt. humle

22. maj. »Le Pellican« af Kampen, 124 ton, »Frederich Worst« skibskaptajn fra Danzig.

Kapt., »pilot« og øvrige skibsbesæt.: 2 læster rug og 20 tdr. mel »pro portagio«.

60 læster rug (2 befragtere)

22. maj. »Le Swarte Hounde« af Kampen, 120 ton, »Jacop Worest« skibskaptajn, fra Danzig.

Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 2 læster mel og 1 skpd. hør »pro portagio«.

58 læster rug (2 befragtere)
3 tdr. mel⁴

1. juni. »Le Fortune« af Rotterdam, 116 ton, »Adrian Arianson« skibskaptajn, fra Danzig.

58 læster rug (»Henricus Hall et alii indigenæ«).

1½ »packe« hør

13. juni. »Le read Lyon« af Horn, ... ton⁵, »Dericke Clawson« skibskaptajn, fra Danzig.

¹ RA. Oresundstoldregnskaber $\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{5}$ 1587, S. 128; $\frac{1}{5}$ 1587— $\frac{1}{5}$ 1588, S. 183, 197, 501, 516, 521, 779, 798, 1083, 1095.

² RO. Exchequer K.R. Port Books 196/8.

³ I Helsingør deklareret som nederlandsk gods, hvorved man slap for at betale 100 pendingetold.

⁴ I min opgørelse Hist. Tidsskr. 10. R. VI, 711 er disse 3 tdr. Mel, der svarer til $\frac{1}{4}$ skibslæst, forkert anført som en halv skibslæst.

⁵ I min afskrift, taget 1937, er skibsstørrelsen ikke angivet, enten fordi tallet har manglet i originalen eller har været ulæseligt. De nuværende forhold udelukker en verifikation.

Oresundstoldregnskaber	Hull toldregnskab
	Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 21 bundter løs hør »pro portagio«.
82 læster rug	97 læster rug (6 befragtere) 70 cwt. blommer 4 cwt. krudt 2 »kegges« stør
50 klapholt ¹	1200 klapholt og 3 skok antlet træ
27. maj. »Carneliß Carnelißenn« af Alkmar kom fra Danzig.	13. juni. »Le Nightingale« af Alkmar, 100 ton, »Cornelio Cornelison« skibskaptajn, fra Danzig.
	Kapt. og øvrigt skibsbesæt.: 1 last mel, 6 tdr. rug, 4 [smaa] hundrede klapholt, 3 bundter hør »pro portagio et prouisione«.
34 læster rug	50 læster rug (»Edw. Parker et Andreas Goodland«)
30. maj. »Heßell Jnnthis« af Enkhuisen kom fra Riga.	14. juni. »Le Swanne« af Enkhuisen, 100 ton, »Hessell Inthis« skibskaptajn, fra Enkhuisen (sic).
	Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 3 læster rug »pro portagio«.
24 læster rug 12 skpd. hør	50 læster rug (1 befragter) 1½ »pack« hør

De vil af ovenstaaende liste se, at disse tal ikke kan afvises². Skibsstørrelsen er opgivet i det benyttede engelske toldregn-

¹ At det drejer sig om et halvt stort hundrede fremgaar af den ansatte pris 30 dr., d. v. s. at der er overensstemmelse mellem Øresundstoldregnskabet og det engelske toldregnskabs opgivelser.

² De argumenterer, at det er afgørende, »at frk. Friis maa have overset betydningen af, at kornet for de 6 skibe deklareredes som engelsk gods, hvad der betød fortoldning efter de strengere former, der anvendtes overfor de upriviligerede nationer, og som de danske myndigheder forgæves krævede indført ogsaa for nederlænderne« (se ovfr. S. 224). Det er paa ingen maade afgørende. Mine tidligere undersøgelser har vist, at selv de strengere fortoldningsformer, hvor viljen var til stede, ingen hindring var for toldsvig i stort omfang, i hvert fald saa vidt angik de engelske Østersøkobmænds fortoldning af tekstiler — en af hovedvarerne i den vesteuropæiske import til Østersølandene — i Helsingør. At det samme gælder Østersøvarer, der som engelsk gods fortes gennem Sundet, hvad enten paa engelske eller nederlandske skibe, vil fremgaa, naar jeg en gang bliver i stand til at fremlægge det samlede resultat af mine studier over engelsk Østersøhandel og den i forbindelse dermed foretagne sammenstilling af Øresundstoldregnskaberne med engelske toldregnskaber. En paabegyndt sammenstilling af de op-

skab, og skibene har ifølge dettes opgivelser (føringen indbefattet) været fuldt lastede (2 ton lig en skibslæst)¹. Skippernes hjemsted fordeler sig med 1 fra Medemblik, 2 fra Kampen, 1 fra Hoorn, 1 fra Alkmar, 1 fra Enkhuisen og 1 fra Rotterdam. Besvigelserne er i deres form langt enklere end Delfterskippernes, idet de hovedsagelig bestaar i, at den indtagne kornlast er noget for lavt angivet. Selv om disse tal er for smaa til at tillade vidtrækkende slutninger, er de i hvert fald tilstrækkelige til at vise, at resultatet af Adrichem-sammenstillingen ikke, med hvilken konstruktiv kunst man end omgiver det, kan deklarerer som almengyldigt. Følgende Deres metode skal jeg her meddele det sammenarbejdede resultat for korn af de to sammenstillinger: A + H: 1943 læster, Øresundstoldr.: 926 læster. D. v. s. at fællesprocenten for de to sammenstillinger for det ved tolden i Helsingør deklarerede korn bliver 48 mod 40 % ved Adrichemsammenstillingen og 75 % ved Hullsammenstillingen.

Det vilde i denne sammenhæng maaske ikke være uden metodisk værdi at gøre en digression og give os et teoretisk eksperiment i vold. Lad os forudsætte, at nyt sammenligningsmateriale, som vi kalder X, er tilvejebragt, at vi i X har opgivelser paa 2000 læster korn, hvortil svarer 1300 læster (65 %) i Øresundstoldregnskaberne. Vi adderer disse til ovenstaaende og faar derefter: A + H + X: 3943 læster, Øresundstoldr.: 2226 læster, hvilket er 56,5 % af fællestallet. Vi forudsætter dernæst et fjerde sammen-

lysninger Hullregnskabet for 1614 giver om indklareret gods fort paa engelske og nederlandske skibe kommende fra Østersøen med Øresundstoldregnskabernes opgivelser for de samme skibe, viser for dette sidste lige saa mangelfulde oplysninger, som de ved sammenstillinger med samme regnskab tidligere konstaterede for engelske tekstiler (i Øresundstoldregnskabet kun 47 % af Hullregnskabets opgivelser (se Hist. Tidsskr. 9. R. IV, 136)). Endelig skal jeg bemærke, at for 2 af de skibe, som min liste omfatter, er godset ved fortoldningen i Øresund deklareret som nederlandsk, og at besvigelsernes form for disse 2 skibe ligger ganske paa linje med den for de øvrige. Spørgsmaalet om hvilken betydning fejldeklareringer af gods for at undgaa at betale den 100 pendingetold har haft, skal jeg nærmere komme ind paa i mit bebudede arbejde. For øvrigt spiller godsets nationalitet jo en meget underordnet rolle i Deres fremstilling i Dutch Trade, idet De lader skibets nationalitet være afgørende. Pladsen tillader mig ikke at optage en diskussion om, hvilken vægt der kan tillægges de af Dem anførte grunde herfor, men konsekvensen, synes mig, burde have været blevet, at et enkelt lands handel, saaledes heller ikke Hollands, ikke kunde udskilles.

¹ W. Vogel: Geschichte der deutschen Seeschiffahrt I (1915), 559; R. Ehrenberg: Hamburg, u. England im Zeitalter der Königin Elisabeth, 235 n. 4. Ligesom for flere af Delftskibene (Dutch Trade, 450—58) ligger den opgivne ladning i flere tilfælde lidt over den angivne lasteævn

ligningsmateriale, som vi kalder Y, tilvejebragt. Til dettes 1000 læster svarer kun 250 læster (25 %) i Øresundstoldregnskaberne. Ved at addere disse tal til de sidst fremkomne samlede tal faas: $A + H + X + Y$: 4943 læster, Øresundstoldr.: 2476 læster d. v. s. 50 %. Og saaledes kunde man fortsætte.

De har efter min mening ladet lejligheden til at naa et resultat af virkelig rækkevidde slippe Dem af hænde. Et saadant kunde De have opnaaet ved at sammenkoble Deres sammenstilling af Adrichemopgivelserne med Øresundstoldregnskaberne med en sammenstilling af disse med Danziger Pfahlkammerbuch for 1583. En saadan kombineret prøvning af Øresundstoldregnskabernes kildeværdi havde stemmet vel med den opfattelse, De gør gældende i indledningskapitlet, hvori De bl. a. skriver: »in quantitative history the more extensive source must only be rejected in the last resort. The chief objective is the complex whole, whereas the isolated truth in itself is of no great interest« (Dutch Trade, s. 30). Denne principielle bemærkning har naturligvis samme gyldighed, hvor det gælder at veje værdien af forskelligt sammenligningsmateriale til Øresundstoldregnskabernes kildeværdi, som hvor det gælder Øresundstoldregnskabernes værdi som kvantitativ kilde i forhold til andre saadanne eventuelt kvalitetsmæssigt bedre, men mindre »extensive« kilder. Danziger Pfahlkammerbuch er ganske vist ingen »continuous source«, men, hvad i denne sammenhæng er langt vigtigere, den dækker, saa vidt fremgaar af Øresundstoldtabellerne (der derimod ikke giver oplysninger om destinationsstedet for varerne østpaa), for et enkelt aar en saa stor procentdel af den samlede varestrøm (i hvert fald af grovvarer) vestpaa — af korn 30 065 læster af i alt 37 451 læster d. v. s. 80 % — at man af en saadan sammenstilling maatte være i stand til at drage ret bestemte slutninger, om hvilken rolle de forskellige grader og arter af besvigelser spillede i Sundet. Tilfældet er her saa heldigt, at Adrichematerialet ogsaa giver mulighed for ved en stikprøve at kontrollere Danzigmaterialets paalidelighed. Ligesom der sikkert ved arbejdet dermed vilde vise sig andre muligheder for at fastslaa dets kvalitet. En saadan sammenstilling vilde ganske vist ikke overflødiggøre andre, men tiden forud for 1583 maatte, hvis ikke nye momenter kommer frem, for grovvarerne dermed siges at være i alt væsentlig dækket, og ogsaa for den efterfølgende tid vilde den, naar den foruden med Adrichemsammenstillingerne kombineredes med det øvrige sammenligningsmateriale, have stor værdi. Sammenstillingen af Danziger Pfahlkammerbuch for 1583 med Øresundstoldregnskaberne for samme aar vilde naturligvis have krævet en meget betydelig

arbejdsindsats, og det er muligt, at den kræver saa meget manuelt arbejde og en saa kompleks viden, at den bedst løses ad institutmæssig vej. Skydes til side som ufornoden kan den i hvert fald ikke.

De vil formentlig af ovenstaaende forstaa, at mine slutbemærkninger over forholdet mellem Deres indledende betragtninger over kvantitativ metode og Deres egne undersøgelser ikke tog sigte paa den »konstruktive« del af disse, men paa Deres betragtninger over kildematerialets prøvning, og de krav, man maa stille til dets omfang for at kalde det repræsentativt. Dette maa nemlig være det primære; thi er undergrunden løs, kan den konstruktive bygning, der rejses herpaa, heller ikke blive holdbar. Meget muligt er vort syn paa, hvor haandfast man skal konstruere, forskelligt, men dette spørgsmaal skal jeg lade ligge. Ligeledes en mere almindelig drøftelse af kvantitativ metode, navnlig da det kan forventes, at dette betydningsfulde metodiske spørgsmaal, der ikke bør drøftes alene med udgangspunkt i Øresundstoldregnskaberne, vil blive taget op fra anden side og med helt andet udgangspunkt.

Naar De i Deres modbemærkninger anfører, at der Dem vitterligt i intet afsnit af Deres bog forekommer begreber, der kan rummes i udtrykket »Østersøhandelens balance«, maa jeg svare, at De aabenbart har glemt, hvad De skriver i 6. kapitel »Extent and Development of the Turnover« § 1 »On the Importance of the measurement of a turnover«¹. Nemlig følgende (s. 292 f.): »The *theoretically* correct starting-point for the Dutch commerce and sea-trade to the Baltic would be an analysis of the formation of prices, the relative prices as exponents of the existing demands and offers of commodities on the one hand, and the Dutch trade balance, the concrete material affected by the formation of prices, on the other. The Dutch merchandise- and freight-market was most clearly expressed in the price behaviour on the Amsterdam Exchange. But *the historian* would not get very far within the quantitative determinations with this starting-point. The Dutch foreign turnover can only be very summarily expressed through the final amount of the previously mentioned »*convoyen en licenten*« dues (see Ch. V § 5), and the prices of the Amsterdam Exchange are only known to us in rare exceptional cases before the very last part of the period. On no point does it seem possible on the basis of Dutch records to attain to complete or reliable measurements of the extent and tendencies of Dutch commerce and

¹ Udhævelserne her og i det følgende skyldes mig.

shipping trade.« — Saa vidt min opfattelse rækker er udtrykkene *trade balance* og *turnover* her brugt synonymt. — I overensstemmelse med en foran dette stykke staaende betragtning: »that the economic historian cannot always move along the natural road in the logically correct succession. He must take his starting-point not where the problem under consideration has its theoretical focus, but where the evidence allows him to apply his probe. Where the evidence gives the greatest surety in the determination and the immediate result reached will give the greatest scope for the estimate, the investigation naturally must start«, vender De Dem derefter til Øresundstoldregnskaberne som et middel til at bestemme »*the two meeting streams in the Sound*« og standser her op ved lastetolden, skal vi sige, som det lettest tilgængelige surrogatmiddel¹.

Efter min mening har De ikke gjort noget heldigt valg — og naar De taler om dette uklare begreb i relation til mine bemærkninger om Deres mislykkede forsøg paa at maale Østersøhandelens *balance*, rammer De nøjagtig min mening om Deres anvendelse af lastetolden til dette formaal. Det næste punkt i denne forbindelse skal De faa lov til at score. De har ret i, at jeg har gjort en fejl, naar jeg taler om Deres slutkapitel. Jeg sigter til deres »*Conclusion*«, som ikke bærer kapitelnummer, men hvori De opsummerer de resultater, De har naaet, og hvor De bl. a. side 423 skriver: »As an exponent of the total development of the transit have been preferred the amounts of *lastage* (Diagr. XIII) with the adaptation in relation to volume and value contained in the stable *lastage* tariff 1571—1639.«

¹ Jfr. Deres ret uklare betragtninger S. 313, hvorefter »a turnover may be expressed on the one hand in value, on the other in volume, each having its advantages. The two indexes can be considered together, but all attempts at mechanically joining them in a general index will always involve certain inconveniences one way or other. These calculated indexes may only be considered as substitutes to be resorted to in cases of large hiatuses in the information about one of the two, probably most frequently missing information about prices«, og længere nede paa siden: »for want of parallel indexes for value and volume this *index of lastage* is the best for a total valuation of the development of the goods transport through the Sound, — as originating from the contemporary customs officers' insight it is an organic exponent of the goods transport, much to be preferred to a mechanically prepared index on the basis of some mathematical formula, which in spite of all theoretical insight is still imperfect and characterized by chance«. I Deres modbemærkninger til min anmeldelse henviser De til professor Heckschers teoretiske behandling af balanceproblemer i *Svensk Historisk Tidsskrift* 1942, S. 174 f). Det fremgaar af disse, at professor Heckscher heri kun indbefatter »value« ikke »volume«.

Naar De er standset op ved denne fællesnævner for »volume and value« forklares det uden tvivl ud fra Deres stærke interesse for hollandsk shipping trade. Men ogsaa til belysning heraf vilde naturligvis en ren opgørelse af »volume« være at foretrække, selv om et og andet beroede paa et løseligt skøn — De giver jo et saadant for træet, den vanskeligst maalelige af grovvarerne — fremfor den gamle Øresundstolders af mange forskellige hensyn paavirkede ansatte tariffer for lastetolden. Jeg maa maaske i denne forbindelse gøre opmærksom paa, at jeg i Deres fremstilling savner en præcision af, at det er alene med henblik paa shipping trade, at en opgørelse af »volume« har betydning¹.

Til at maale den hollandske værditransit i Øresund er lastetolden langt daarligere egnet end til at maale »volume«. — Jeg skal her retfærdigvis indskyde, at De et sted selv gør opmærksom paa, at lastetolden er »inconsistent« med hensyn til »valuations« baade for »value and volume«² — fordi den efter sin karakter slet ikke kan give udtryk for prisvekslinger og prisstigninger. Dens faste karakter i forbindelse med den vide anvendelse af den har uundgaaeligt bidraget til, at det billede, som aftegner sig af hollandsk Østersøhandel i Deres skildring, bliver af en ro og stabilitet i udviklingen, som jeg tror daarligt svarer til virkeligheden, idet min overdrevne interesse for kornet har bibragt mig den opfattelse, at de særlige forhold, der gælder for den vest-europæiske efterspørgsel efter denne vare — formodentlig ogsaa for udbudet fra Østeuropa heraf — har givet Østersøhandelen et stærkt vekslende præg. Denne opfattelse har jeg faaet styrket gennem læsningen af Gunnar Olsens fortræffelige afhandling her i tidsskriftet om Dansk Kornavl og Kornpolitik (10. R. VI,

¹ For dette erhverv er naturligvis omfanget af handelen i varer af stort volumen af afgørende betydning. Det er dog ikke min mening med disse bemærkninger at underkende betydningen af hollandsk shipping trade som et af de bærende hollandske erhverv. Ved en betragtning af moderne forhold — jeg tænker her paa norsk og græsk shipping trade — kan man dog ikke undlade at rejse spørgsmaalet, om det ikke nok saa meget var commerce som shipping trade, som Holland skyldte sin store rigdom. Desværre forbyder pladsen en dyberegaaende diskussion af dette.

² Det har undret mig, at De i Deres modbemærkninger skriver, at De først paa Deres bogs sidste Side (428) nævner transitbalancen, da De dog nævner den S. 367, og paa en saadan maade, at det er uklart, om De ikke ogsaa lader den omfatte »volume«. Og atter s. 369, hvor De noget klarere skriver, at De undlader at tage spørgsmaalet om fragtrater op til egentlig behandling, »as it naturally belongs under a general treatment of profitability and transit balance«.

428—84) — og yderligere bekræftet gennem Øresundstoldregnskaberne prisangivelser for korn. Udsvingene i Kornpriserne har, saa vidt hidtil konstateret, været meget store. For de andre Østersøvarer foreligger derimod utvivlsomt en langt jævnere prisudvikling.

Deres benyttelse af »lastage« som maalestok og den store vægt, De lægger paa »volume«, har videre efter min opfattelse ogsaa faaet Dem til at undervurdere betydningen af varer af ringe volumen men høj værdi, baade hvor det gælder importen vestfra og eksporten fra Østersoomraadet¹. Hertil maa føjes, at det endnu er et uløst problem i hvilken udstrækning netop disse varer, for saa vidt de var hollandsk gods, før 1618 forekommer i Øresundstoldregnskaberne.

De vil af foranstaaende, som af min anmeldelse, forstaa, at Deres egen og min vurdering af rækkevidden af de resultater, som De har naaet i Deres bog, er ret forskellige. Jeg skal her til slut resumere min opfattelse derhen, at den foruden bidrag til Øresundstoldregnskaberne historie og vurdering, som efter min mening burde have været behandlet for sig, indeholder elementerne til en fortræffelig monografi af Dutch Shipping Trade. I en saadan vilde den ensidighed i synspunkter, som jeg har paapeget, i langt højere grad have været forstaaelig.

Astrid Friis.

Bemærkninger til en Anmeldelse.

Maa jeg i Anledning af den Omtale, min Konkurrenceafhandling fra 1936 har faaet i sidste Hefte af Historisk Tidsskrift², tillade mig at bemærke, at jeg ikke begrundet det, Anmelderen, Dr. Povl Bagge, betegner som mit »paradoksale Hovedresultat«, alene ved en Henvisning til visse norske Kulturpersonligheders Indsats her

¹ Naar De i Deres modbemærkninger anfører, at De med glæde har konstateret, at Arthur Attman i sin nylig udsendte disputats *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558—1595* (1944) finder en forbavsende god overensstemmelse mellem de af ham beregnede handelsbalancer for en række baltiske lande og den af Dem 1937 raat skitserede transitbalance i sundet, vil jeg gerne i denne sammenhæng gøre opmærksom paa, at korn for flere af de heri indbefattede havne, navnlig i 16. aarh., spiller en langt mindre rolle end i Østersøhandelen taget under et. Russiske varer af ringe volumen i forhold til værdien giver den sin specifikke karakter. Dette gælder dog naturligvis ikke balancen for Danzig 1641, der ogsaa svarer til Deres gennemsnit (af hvert tiende aar), men det fremgaar af Deres bemærkninger, at de enkelte aar udviser store svingninger (Riga Lecture, s. 398). Jeg tror, at der er stor sandsynlighed for, at en virkelig udarbejdelse af transitbalancen i Sundet aar for aar, for saa vidt kornet influerer derpaa, vil vise en stærkt skiftende karakter, saaledes at det næppe, for saa vidt dette angaar, kan være rimeligt at tale om et bestemt balanceforhold.

² 10. R. VI, 717 f.